

**Adalet Kavramı Kapsamında
Geçmişle Hesaplaşma ve Uzlaşma: Türkiye**
Coming to Terms With the Past and Reconciliation
Within Justice Notion: Turkey

Teslim: 15 Aralık 2015
Onay: 27 Temmuz 2016

Ali Fuat GÖKÇE*

Öz

Bireylerin olduğu gibi toplumların da geçmişi ve hafızası vardır. Toplumların geçmişi ve hafızası siyasal anlamda yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkiler sonucunda birikmiştir. Toplumsal hafızanın harekete geçirilmesi ile hakikatlerin gün ışığına çıkarılıp toplumsal uzlaşmayı sağlamak, demokrasiye geçiş sürecindeki toplumlar için elzemdir.

Türkiye’de hâkim ideolojinin temsilcileri ile bazı toplumsal gruplar arasında yaşanan çatışmalar sonucunda mağduriyetler ortaya çıkmıştır. Sorunu çözmek için izlenecek yöntem toplumsal barışın devam edip etmeyeceğini belirleyecektir.

Çalışmanın amacı, Türkiye’de yaşanan mağduriyetlerin giderilmesi için geçmişle hesaplaşmanın ve uzlaşmanın yöntem ve boyutları adalet ekseninde incelenmesidir.

Bu doğrultuda yaşanan mağduriyetler ve sonuçları incelenerek geçmişle hesaplaşma ve uzlaşmanın nasıl yapılacağı irdelenecektir.

Anahtar kelimeler: *Geçmişle hesaplaşma ve uzlaşma, Adalet, Ermeni, PKK, Türkiye.*

Abstract

Not only individuals, but also societies have histories and memories. The history and memory of societies have accumulated as a result of politic relationships between the governors and the public. To discover the truth and horror of the past by using public memory is a prerequisite for achieving reconciliation for the societies in transition to democracy.

The victimhood has ensued in consequence of going on conflicts between the representative dominant ideology and some social groups in the political history process. The method of procedure, for resolving the problem, will determine whether social peace go on or not.

* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölüm Başkanı
Email: afgokce@kilis.edu.tr

The aim of this study is to investigate the method and extent of confrontation with the past of victim hoods in Turkey at the line of justice.

To this end, the victim hoods and its outcome are studied and scrutinized how to face up to the past and reconciliation will be done

Keywords: *Coming to terms with the past and reconciliation, Justice, Armenian, Kurdistan workers' party, Turkey.*

GİRİŞ

Bireyler gibi toplumlarda belirli bir geçmişe sahiptir. Geçmişte yaşananlar, olaylar yok olup gitmezler ve silinemezler. Geçmiş, bireyin ya da toplumun geleceğini etkiler. Günümüz teknolojisinde bilgiye ulaşma ve bilgiyi saklamanın kolaylığı düşünüldüğünde, geçmişin gerek bireylerin gerekse toplumların peşini bırakmayacağı açıktır. Bireyler geçmişleri ile sadece kendileri etkilenirken, toplumların geçmişleri toplumu oluşturan bireylerin geleceğini etkileyecektir.

Topluluktan topluma geçiş sürecinde yaşananlar, küresel toplum biçimleri arasında halen geçerliliğini koruyan ulus-devletlerin toplumsal hafızasını meydana getirmiştir. Bu hafızanın içeriğinin süreç içinde tamamen demokrasi ve adalet olgularıyla dolu olması düşünülemez. Çıkar çatışmalarının olduğu bütün toplumlarda yöneten ve yönetilen, güçlü-güçsüz, çoğunluk ve azınlık kavramlarının yer alması toplumun hafızasının sağlıklı birikime sahip olmasını engeller. Böyle bir hafıza ise toplumun barış içinde ilerlemesinde engel oluşturur. Bu hafıza ile nereye kadar gidilecek ya da bu hafıza nasıl temizlenecek sorusunun cevabı ise toplumların geleceğini belirleyecektir.

Türkiye, ulus-devlet olarak yüzyıllara dayanan bir hafızaya sahiptir. Bu hafızada tamamen demokratik değerlerin ve adalet kavramının yer aldığı söylenemez. Özellikle Türk modernleşme tarihinin başlangıcından itibaren devlete hakim olan ideoloji ile muhalifler arasında -1915 Ermeni Tehciri, 1937-1938 Dersim İsyanı, 1978 Kahramanmaraş ve 1980 Çorum olayları, 1993 Sivas Madımak olayı, 28 Şubat süreci ve PKK eksenli Kürt sorunu- yaşananlar karşılıklı mağduriyetler ortaya çıkarmıştır. Devletin geleceği, toplumun barış içinde yaşaması için bu mağduriyetlerin günümüz siyaset anlayışında giderilmesinin gereği ortaya çıkmıştır. Ancak mağduriyetler tek taraflı olmamıştır. Hakim ideolojiye muhalefet edenler ve karşı çıkanlar, kendilerine göre haklı olan mücadelelerinde başka mağdurları ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmanın temel sorunu, geçmişle hesaplaşma ve uzlaşmanın adalet ekseninde yapılmadığı takdirde uzun süreli ve kalıcı bir barış ortamını sağlamayacağıdır. Bu sorun çerçevesinde, çalışmada, Türkiye’de yaşanan çok taraflı mağduriyetlerin giderilme zorunluluğu ortaya konularak, geçmişle hesaplaşma ve uzlaşmanın demokratik değerler ve adalet ekseninde nasıl yapılacağı belirlenmesidir. Bu doğrultuda, kuramsal açıklamalardan sonra geçmişle hesaplaşmaya neden olan unsurlar ve toplumun barışı için nasıl uzlaşılacağı 1915 Ermeni Tehciri ile PKK vakası ekseninde incelenecektir. Yukarıda belirtilen diğer hususlar çalışmanın boyutunu genişletmemek için ele alınmamıştır. Çalışmada bazı olaylarda neden-sonuç ilişkisi kapsamında değerlendirmeye gidilmeyecektir. Tarihsel süreç içinde yaşanan olayların sonuçları bağlamında, nasıl bir barış ve uzlaşma ortamının sağlanacağı yönünde açıklamaya dönük veriler ele alınacaktır.

1. GEÇMİŞLE HESAPLAŞMA VE YÖNTEMLERİ

Geçmiş, hem bireyin hem de toplumların hafızasını oluşturmaktadır. Birey, doğumundan itibaren yaşadığı ortamdan etkilenir ve bulunduğu her ortamdan bir şeyler öğrenir. Bu husus aileden başlayarak mahalle, okul, iş hayatı şeklinde devam eder. Bunları birer yaşam devresi olarak adlandıırırsak, her devrede yaşananlar bireyin hafızasında kalır. Bireysel hafıza toplumsallaşma sürecinde ortaya çıkar.¹ Bireyin geçmişte yaşadıkları sadece onu ilgilendirir. Ancak birey geçmişte yaşadığı iyi ya da kötü anılarını ve mağduriyetlerini iletişimi içinde bulunduğu grubun diğer üyeleri ile paylaşır. Bu paylaşımın derecesi bireyin tutumuna bağlıdır. Genelde iyi olanlar paylaşılır. Kötü olanlar ise paylaşılmaz, hatta unutulmaya çalışılır. Toplumsal gruplar içinde etkileşim içinde bulunan bireylerin paylaşımları zaman içinde toplumsal hafızayı oluşturur. Dolayısıyla toplumsal hafızanın onu geleceğe aktaranlarla var olduğu söylenebilir.

Bireyin geçmişte yaşadığı kötü olaylar veya mağduriyetler, etkileşim içinde açığa çıkmadığı sürece ya da paylaşılmadığı sürece bireyi ilgilendirir. Ancak, toplumsallaşmış bir hafıza ise artık topluma mal olmuştur. Toplumsal hafızanın kaynağını oluşturan bireysel ya da toplu mağduriyetler sürekli canlıdır ve toplumu ilgilendirir.

Küresel toplum biçimleri arasında halen geçerliliğini koruyan ulus-devletler, tarihsel olayları tek yanlı değerlendirip gelecek kuşaklara sadece kahramanlık efsanelerini anlatarak milli kimliklerin oluşmasını isterler. Ancak milli kimlik oluşumunda sadece kahramanlıklar yer almamaktadır. Milli kimliğin oluşmasında tarihi bir toprak, ortak mitler ve tarihi bellek, ortak bir yasa ve kamu kültürü gerekmektedir².

Küresel toplumların tarihsel süreçlerinde yöneten ve yönetilen ilişkisi ya da devlete hakim olan ideolojiye sahip grup ile toplumu oluşturan diğer gruplar arasında çeşitli şekillerde sorunlar ve karanlık dönemler meydana gelmiştir. Bu sorunların ve karanlık dönemlerin, ulus-devletin geleceğinin inşası için çözülmesi gerekmektedir. Geleceğin birlikte oluşturulabilmesi için güzel anıların korunması ile birlikte, beraber yaşama arzusunun ve güncel bir anlaşmanın varlığının, üyelerinin hem kalplerinde hem de zihinlerinde oluşması gerekmektedir.³ İşte bu noktada iki çözüm yolu ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi geçmişte meydana gelen olayların yıkımlarını, trajedilerini ve kötü sonuçlarını unutmak ya da unutturmaktır. Diğeri ise geçmişte meydana gelen kötü olaylarla yüzleşmektir.⁴

¹ Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma, Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, (İstanbul İletişim Yayınları, 2010), 40-41

² Antony D Smith, , *Milli Kimlik*, (Çev. Bahadır Sina Şener), (İstanbul İletişim Yayınları, 2009), 32

³ Ernest Renan, *What is a Nation*, (1882), <http://www.humanityinaction.org/files/569-E.Renan-WhatisaNation.pdf>, (Erişim Tarihi 12.12.2015) Hagen Schulze, , *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, (Çev: Timuçin Binder), (İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2005), 98

⁴ Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma*, 14

Unutmak ve unutturmak bazı bilim adamları tarafından barışçıl bir geçiş ve toplumsal bütünleşmenin bir basamağı olarak değerlendirilmektedir. Bu durum barışı ve toplumsal bütünleşmeyi sağlayabilir, ama kısa süreli olması muhtemeldir ve unutmaya ile birlikte mağdurların hak kayıplarının nasıl karşılanacağı sorunu ön plana çıkmaktadır.

Geçmişle hesaplaşma ise geçmişte meydana gelen kötü olayların ve trajedilerin bir daha yaşanmaması ve adalete, insan hakları, demokrasi ve hukuk devleti esaslarına dayanan bir siyasal kültürün oluşturulması ve sürekli barışı garanti altına alabilecek bir faaliyetler bütünüdür.⁵

Geçmişle hesaplaşma teriminin ilk olarak ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı ile ilgili olarak kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1955'de Almanya'da *Evangelische Akademie* tarafından düzenlenen bir konferansta "*Vergangenheitsbewältigung*" terimi kullanılmıştır. Terim bilim adamları tarafından Almanya'da Nazi rejiminin mirasıyla, özellikle de Yahudi, Roman, eşcinsel vb. topluluklara karşı işlenen soykırımla yüzleşmeyi ifade etmektedir⁶

İngilizce ve diğer dillere çevrilmesi tam olarak yapılamamıştır. Terim, geçmişle yüzleşme anlamına gelen "*coming to terms with the past*" ya da hesaplaşma fiili çerçevesinde "*accounting for the past*" ve "*coping with the past*" gibi İngilizce terimlerle kullanılmaktadır.⁷ Türkçe'de geçmişin üstesinden gelmek, geçmişini halletmek, geçmişle baş etmek, geçmişle yüzleşmek gibi farklı terimler kullanılabilir. Her bir terimin kavramsal olarak farklı anlamları ve içeriği bulunmaktadır. Geçmişle hesaplaşma yukarıda verilen tanımda olduğu gibi nihai bir barışa kavuşabilmek için mağduriyetlerin karşılıklı kabul edilmesidir.

Geçmişle hesaplaşma terimi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sırasıyla Almanya ve Japonya'da kullanılmaya başlanmışsa da her iki ülkede de içselleştirilmiş ve bastırma ve unutmaya politikaları işlemeye başlamıştır. 1980'lerin ortalarından itibaren Latin Amerika'da diktatörlüklerin, Güney Afrika'da ırkçı rejimin çökmesi, Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğunun dağılmasıyla birlikte bu ülkelerde meydana gelmiş olan insan hakları ihlalleri ve ağır suçların bir daha tekrarlanmaması için alınması gerekli tedbirlerin neler olacağı hususu tartışılmaya başlanmıştır. Geçmişle hesaplaşma ile ilgili ilk deneyim Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonunun yapmış olduğu çalışmalarıdır. Geçmişle hesaplaşma bu ülkelerle sınırlı kalmamış özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda Naziler tarafından işgal edilen Fransa, Avusturya ve tarafsız kalan

⁵ Juan E Mendez, (1996), "Accountability for Past Abuses" *Kellogg Institute*, <https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/233.pdf>, (Erişim Tarihi 30.11.2014).

⁶ Ozan Erözden, (2010), "Hukuk, Gerçeklik ve Hesaplaşma Uluslararası İnsani Hukuk Bakımından Geçmişle Hesaplaşmanın Anlamı ve Hukuksal Biçiminin Eleştirisi" http://www.ihop.org.tr/dialog/IHOP_DIYALOG-7.pdf, (Erişim Tarihi 30.11.2014).

⁷ Sancar, Geçmişle Hesaplaşma, 26,27

İsviçre gibi ülkelerde de işgale ve sonuçlarına karşı bir hesaplaşma sürecine girilmiştir.⁸

Geçmişle hesaplaşma tartışmalarının başlamasından bugüne kadar olan süreç içerisinde çeşitli yöntemler uygulanmıştır. Bununla birlikte “hakikat”, “geçiş adaleti”, “onarıcı adalet”, “tarihsel adalet” gibi kavramlarla, “hakikat komisyonları” gibi kurumlar geçmişle hesaplaşma konusu içerisinde yer almışlardır. Geçmişle hesaplaşmanın yapılabilmesi için daha önce belirtilen siyasal kültürle birlikte, siyasal sistemin hazır olması ve siyasal zihniyetin oluşması gerekmektedir. Devletin temel organlarının geçmişle hesaplaşma ile ilgili olarak bir dizi faaliyette bulunmaya hazır olması ve bu konuda güçlü bir irade sergilemesi önemlidir. Aynı zamanda siyasal partiler, medya, üniversiteler, dernekler, sendikalar gibi sivil toplum örgütlerinin fikirlerini açıklaması, tartışması ve sürece dahil olması gerekmektedir. Bütün bu etkenlerin yanı sıra halkın geçmişle hesaplaşma konusunda ikna olması gerekmektedir.⁹

Geçmişle hesaplaşma yapılırken dikkat edilmesi gereken en önemli husus yeni sarsıntıların (travma) yaşanmamasıdır. Bu amaçla devletin temel organlarının atacağı her adım ve yapacağı her düzenlemenin karşılıklı uzlaşma ile adalet ekseninde yapılması gerekmektedir. Bunu yapabilmek için ise geniş katılımlı kurulların, komisyonların oluşturulması ve geniş yetkiler verilmesi gerekmektedir.

Günümüze kadar farklı ülkelerdeki uygulamalarda “Hakikat Komisyonlarının” oluşturulduğunu ve geçmişle hesaplaşmanın bu kurul vasıtasıyla gerçekleştirildiği görülmektedir. Komisyona adını veren “hakikat” kelimesi çalışmanın bir diğer önemli kelimesi olan “mağdur ve mağduriyetle” birlikte önem kazanmaktadır. Kim mağdur, kime göre mağdur sorularının benzerini “hakikat” için de sormak mümkündür. “hakikat nedir”, “*kimin hakikati*” sorularının cevabı, geçmişle hesaplaşmanın demokratik sistemde adil bir şekilde yapılmasını sağlayacaktır.

Hakikat, insanların, geleneklerin ve toplumların mutlak doğru olarak gördükleri bütüne verilen isimdir.¹⁰ Karşılıklı etkileşim içerisinde bulunan taraflar için farklı anlamlar taşıyabilir. Taraflar kendi amaç ve hedefleri doğrultusunda yapmış oldukları eylem ve işlemlerin doğru olduğuna inanırlar. Hakikat kavramının felsefi derinliklerine inmeden geçmişle hesaplaşma bağlamında hakikatin ne olduğunu nesnel olarak açıklamak zor olacaktır. Ancak geçmişle hesaplaşma ile ilgili kurulan komisyonlara kavram olarak katkıda bulunan “hakikat” kavramının, bugüne kadar kurulan komisyonlar içerisinde en etkili olarak sayılabilecek olan Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu raporunda açıklanan ve tanımlanan içeriği çalışma için yeterli olacaktır.

---

⁸ A.g.e, 73-76

⁹ A.g.e, 94

¹⁰ M. Kazım Arıcan, (2008), “İbn Rüşd’ün Hakikat Öğretisi: ‘Çifte Hakikat’ ve ‘Hakikatin Birliği’ Tartışması”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/2, 225-252.

Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu raporunda hakikat kelimesi ile ilgili dört husus açıklanmıştır. Bunlar;

Olgulara dayalı, nesnel ve tarafsız bilgilere ve delillere dayalı hakikat (*factual or forensic truth*),

Bireysel olarak mağdurların hikâyelerine dayalı hakikat (*personal and narrative truth*),

Etkileşim, tartışma ve müzakereye dayalı olarak toplumun bütün kesimlerinin dinlenmesi (*social truth or dialogue truth*),

Hakikatin anlam olarak, hem devlet ve bireyler arasında hem de bireylerin kendi arasında uzlaşmayla kabulünün sağlanmasıdır. (*healing and restorative truth*)¹¹

Geçmişle hesaplaşmanın nesnel yapılabilmesi için toplumun hafızasının güncel olması gerekmektedir. Olayların üzerinden 40-50 yıl geçmiş olması ve mağduriyet yaşayanların birçoğunun olmaması, yaşananların hatırlanmasını güçleştirme ihtimalini ortaya çıkarır. Ancak bireylerin yanı sıra toplumların da hafızaları bulunmaktadır. Bireylerin hafızalarında bulunanların karşılıklı etkileşim, öyküleme vasıtasıyla geleceğe aktarımı sayesinde toplumsal hafıza sürekli canlıdır. Toplumsal hafızanın silinmesi, bastırılması ya da unutturulması ancak aktarımın kesilmesi sayesinde olur. Aladia Assmann'a göre unutilan pek çok şey ebedi olarak yok olmaz. Unutilan şey güncel bağlantıları ortadan kalkmış ya da kaldırılmış olaylardır.¹²

Hakikat komisyonlarının faaliyetleri, toplumun kültürel hafızasında yer alan olumsuzlukların giderilmesi için bir fırsat yaratabilir. Şiddeti yaratan ile şiddete maruz kalanın kendisine göre hikâyeleri mevcuttur. Kültürel hafızayı aktaranların bu hikâyelere katkıları olacaktır.¹³

Hakikat komisyonları insan hakları ihlallerinin ortaya çıkarılmasında ve kanıtlanmasında aktif rol oynarlar. Çalışmalarıyla faillerin ortaya çıkarılmasında ve dava sürecine katkıda bulunabilirler. Hakikat komisyonları mağdurların kendisini korkmadan ifade etmesine, yaşadıklarını anlatmasını ve kendisine yabancı kişilerle paylaşarak acısının hafiflemesine katkı sağlar. Hepsinden önemlisi hakikat komisyonlarının faaliyetleri ile öncesinde birbirlerini anlamamayan ya da anlamak istemeyen ama aynı duyguları yaşamış olanlar aynı platformda bulunmalarının sonucunda birbirlerinden farklarının olmadığını anlayacaklardır.¹⁴

¹¹ Truth and Reconciliation Commission, (1998), Truth and Reconciliation Commission South Africa Report, Volume One, <http://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume%201.pdf>, (Erişim Tarihi 18.12.2014) .

¹² Sancar, Geçmişle Hesaplaşma, 47

¹³ A.g.e, 116

¹⁴ A.g.e, 117

Geçmişle hesaplaşmanın demokratik bir ortamda yapılması ve sonrasında demokrasiyi daha etkin kılmaları tamamen tarafların ve toplumun bütününün katılımına bağlıdır. Geçmişte olan olayları hatırlaması gereken mağdurlar ile olayları inkar eden resmi makamlar arasında yapılacak olan bir hesaplaşmanın demokratik potansiyeli zayıf kalacaktır.¹⁵ Toplumun bütün kesimlerinin geçmişle hesaplaşmaya hazır olması ve dahil edilmesi gerekmektedir. Siyasal mekanizma toplumun diğer kesimlerini bu sürece hazırlamak durumundadır. Siyasal mekanizmanın yapacağı faaliyetler dışında, bireylere empati kurma düşüncesini yerleştirmek gerekmektedir. Empatide esas amaç, bireylere, mağdurların yerine kendilerini koymaları ve buna karşı verecekleri tepkiyi ya da uğrayacakları sarsıntıyı hatırlatmak olacaktır. Empati kurulması ile birlikte düşmanlık ve intikam duygularından uzaklaşılarak, toplumsal mutabakata uzanan hoşgörü ortamı yaratılabilir.

Sürekli sarsıntı yaratan bir toplumsal yapıda demokratik bir geleceği inşa etmek düşünülemez. Toplumsal yapıyı oluşturan gruplar arasında sürekli mücadele ve gruplardan birinin diğerleri üzerinde kurduğu tahakküm, takip edilen yanlış yolu düzeltmez. Geçmişte yaşananların geleceği birlikte kuracak ve yaşayacak kişilerle konuşulması ve hesaplaşılması ile toplumsal bütünlüğün sağlanabileceği ve bunun daha anlamlı olacağı düşünülmelidir.¹⁶ Birbirini ötekileştirme, düzeltme, yola getirme siyaseti geçmişle hesaplaşmadan öteye geçmişte tekrar günümüzde de yaşanmasıdır. Kendini toplumun dışında gören ve ülke kaynaklarından faydalanamayan ya da az faydalanan kesimlerin yaşadıkları sarsıntılar onları kapalı toplum haline getirecektir. İçine kapanan toplumların demokratik düzene sağlayacakları katkı ise zayıf kalacaktır. Dini ya da etnik anlamda bir başkasını kendi gibi düşünmeye ve davranmaya zorlama toplumsal ayrışmanın temellerini atacaktır. Bu tür davranışların sürekli hale gelmesi, dini ya da etnik kimlikleri ile toplumsal dışlama yeni sarsıntılara yol açar.

Hakikat komisyonlarının raporları doğrultusunda faillerin tespit edilip yargılanması ve cezalandırılması cihetine gidilebilir. Bu yöntemin kullanılma şekline göre toplumda farklı yansımaları ve tepkileri görülebilir. Sırf geçmişle hesaplaşma adına, tarafların birini memnun edecek bir sonuç, toplumsal barışın yerine daha çok çatışmaları körükleyebilir. Adaletle dayanmayan bir sonucun hiçbir zaman kalıcı olması düşünülemez.

İnsanların huzur ve güvenlik içinde yaşaması için toplumsal düzen gerekmektedir. Toplumsal düzenin birbirine yabancı, birbirinin acısını paylaşmayan, çatışma içinde ve birbirini ötekileştiren insanların varlığı ile sağlanamayacağı açıktır. Yasalarla kurulan düzen eğer halkın rızasını almamışsa süreç içinde otoriter ve totaliter bir düzene doğru ilerler. Yasalarla kurulan düzenle, anarşi ve terör bir yere kadar kontrol altına alınabilir. Ancak

---

¹⁵ Alev Özkazanç, (2010), “Geçmişle Yüzleşme Siyaseti ve Türkiye”, http://www.ihop.org.tr/dialog/IHOP_DIYALOG-7.pdf, (Erişim Tarihi 27.12.2014).

¹⁶ A.g.e, 65

yeterli değildir. Düzen insanların adalet anlayışının somutlaşmasıdır. Adalet hem yöntemde hem de sonuçta bulunur. Yöntem adil muameledir. Sonuç ise tüm bireylerin ve grupların esas çıkarlarını eşit kabul etmek ve bunlar arasında uyum sağlamaktır.¹⁷

Adalet kavramı Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim yapısında temel taşlarından biri olmuş ve daire-i adalet kavramı ile özdeşleşmiştir. Daire-i adalet kavramı 16.yüzyılda gündeme oturmuştur. Daire-i adalet kavramının özünde asker yetiştirmek yer alır. Asker yetiştirmek o döneme göre önemlidir, çünkü güvenlik asker ile sağlanmaktadır. Güvenliği sağlayabilmek için oluşturulan askeri yapının devamlılığının sağlanması ise mali açıdan güçlü olmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla hazinenin güçlü olması gerekir. Hazine ise adaleti sağlamaya bağlı olarak güçlü olacaktır. Bu bağlamda, devletin bir temel işlevi de adaleti sağlamaktır. Daire-i adalet çerçevesinde geleneksel devletin işlevi, güvenlik-adalet yönetimidir.¹⁸

2. SİYASAL ŞİDDET VE TERÖR

Geçmişle hesaplaşma yapılabilmesi için öncelikle söz konusu toplumun siyasal kültürünün bu faaliyete hazır olması gerekmektedir. Çünkü geçmişle hesaplaşma siyasal nitelikli olup siyasal alan içinde değerlendirilir. Çeşitli aktörleri vardır. Bu aktörler arasında, geçmiş dönemin mağdurları, güç sahibi olanlar ve her iki taraftan sayılamayanlar bulunur. Burada mağduru belirlemek her zaman kolay olmayabilir. Mağdur geçmişle hesaplaşmanın en önemli unsurudur. Mağdur Arapça bir kelimedir ve “haksızlığa uğramış kişi” anlamına gelmektedir.¹⁹ Mağdurluk ise haksızlığa uğramış olma durumu, mazlum olma durumudur.²⁰ Mağdurluk bir duygudur ve insanın duygu dünyasında yaşanan olumsuzlukların bir yansımasıdır. Mağduriyetin oluşması için bir sarsıntı gereklidir. Bu sarsıntı doğal afetlerle ya da bir başka insan eliyle oluşur.²¹ Doğal afetlerle oluşan mağduriyetlerde insanın çaresizliği söz konusudur. Ancak insan eliyle meydana getirilen mağduriyetlerde öfke, kin ve intikam duyguları baskındır. İnsan eliyle meydana gelen mağduriyetleri, iki bireyin karşılıklı sebep oldukları olaylarla oluşan mağduriyetler ve siyasal ya da yönetsel makamlar tarafından oluşturulan mağduriyetler olarak ayırmak mümkündür. Bireysel mağduriyetlerde çözüm yolu; barışmak, adli mahkemelerde yargılanmak ve intikam almak şeklinde görülür. Ancak siyasal mekanizma ya da idarenin sebep olduğu mağduriyetler bireysel davranışlarla ve işlemlerle her zaman çözümlenemeyebilir. Çözüm bireyin siyasal ve yönetsel iradeye karşı şiddete başvurusu ya da yasalar çerçevesinde ve demokratik

¹⁷ Leslie Lipson, *Siyasetin Temel Sorunları*, (Çev: Fügen Yavuz), (İstanbul İş Bankası Kültür Yayınları, 1997), 73, 74.

¹⁸ Aslı Yılmaz Uçar, “Osmanlı Siyaset-Yönetim Düşün Geleneği: Daire-i Adalet’ in Yönetimi”, *Memleket Siyaset Yönetim C.7 S.17 2012/17*, s. 1-34.

¹⁹ Türk Dil Kurumu, (Ankara:2014)

²⁰ Abdülkadir Çevik, *Politik Psikoloji*, (Ankara Dost Kitabevi, 2010),57

²¹ A.g.e, 58

ortamlarda mücadele etmesi şeklinde gerçekleşecektir. İntikam aracı olarak şiddet yöntemine başvurulması durumunda karşılık olarak cezai yaptırımlar görülecektir.²²

Mağduriyet tek taraflı değildir. Her mağduriyetin bir de karşı tarafı bulunmaktadır. Bireysel mağduriyetlerde başka bir birey, siyasal ya da yönetsel mağduriyetlerde ise siyasal mekanizma ve yönetici kadrolardır.

Geçmişle hesaplaşma konusunda mağduriyetler incelenirken üzerinde durulması gereken bir diğer mağduriyet ise terör olayları sonucunda ortaya çıkan mağduriyetlerdir. Geçmişle hesaplamanın ana temasını savaş, darbe, sıkıyönetim ve olağanüstü hal dönemlerinde yaşananlar ile dikta yönetimlerinden kaynaklanan mağduriyetlerin giderilmesi ve bir daha olmasının engellenmesi oluşturmaktadır. Ancak terör olaylarının sebep olduğu mağduriyetlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Terörün eylemle propaganda taktiği gereği meşru güçlerin yanı sıra olaylarla ilgisi bulunmayan kişilerin de zarar görmesi mümkündür.

Terör bir şiddet hareketidir. Şiddet olgusunu Fransız filozofu Jean- Marie Domenach psikolojik ve ahlaksal yönüyle ele almıştır. Psikolojik yönüyle şiddet, anlamsız bir görünüş alan ve çoğu zaman öldürücü olan bir gücün patlaması olarak belirtilirken, ahlaksal şiddet daha çok iktidarı ele geçirmek veya onu yasal olmayan amaçlara alet etmek için zorlamak olarak belirtilebilir.²³ Domenach'ın ayırımına göre psikolojik yönüyle şiddet adli suçlular tarafından uygulanan ve kişisel amaçlarla yapılan davranışlardır. Bu kişiler terörist tipte eylemlere başvurabilirler. Bu eylemlerde adli suçluların ruh yapısı ön plana çıkmaktadır. Sadist ve psikolojik rahatsızlığı olan kişiler, bulunduğu ortamda ve çevresinde kişileri yıldırarak eylemlere başvurabilirler.

Galtung, barışın şiddetin olmadığı yerde olacağını dolayısıyla birbirine bağlı olduğunu, şiddetin fiziksel ve psikolojik olarak ayırma tabi tutulacağını belirtmektedir.²⁴ Fiziksel şiddette insan hakları ihlal edilmiştir. Bireyler öldürülmüş ya da yaralanmıştır. Psikolojik şiddette ise beyin yıkama, yoğun propaganda, asimilasyon, tehdit gibi unsurlar asıl etkilidirler. Burada esas amaç zihni potansiyeli yıpratarak kişileri istenilen yöne sevk etmektir.

Nieburg ise siyasal şiddeti, amaçları ve hedefleri, kurbanları ve çevresel koşulları, yapıları ve etkileri bakımından siyasal nitelik taşıyan zarar verici

---

²² Ali Fuat Gökçe, "Asker- Sivil İlişkilerinde Değişim ve Dönüşüm, Mağduriyetler ve Sonuçlar", Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü 60. Yıl Özel Yayımları içinde, (Der) Eyyup Günay İsbir, (Ankara, 2013), 215.

²³ Jean-Marie Domenach, "L'Ubiquite de la Violence", *Revue Internationale des Sciences Sociales*, Vol. XXX, No. 4, (1978), s.760'dan aktaran Ruşen Keleş ve Artun Unsal, Kent ve Siyasal Şiddet, (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982), 1

²⁴ Johan Galtung, "Violence, Peace and Peace Research" *Journal of Peace Research* 6(3): 167-169.

ve yıkıcı eylemler ve faaliyetleri olarak tanımlamaktadır.²⁵ Siyasal şiddet, fiziksel gücün meşru ve yasal olmayan biçimlerde kullanılması olarak değerlendirildiği takdirde bireysellikten uzaklaşır ve dinsel ve etnik çatışmalara, gerilla hareketlerine, iç savaş ve devlet terörüne ve askeri müdahalelere kadar uzayan bir çeşitlilik gösterir.²⁶ Bu sebeple terör kavramı, siyasal şiddet çeşitlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Terör faaliyetlerini siyasal şiddetin bir parçası olarak ele aldığımızda, şiddetin bireysel dürtülerden çok toplumsal dürtüleri esas alan yönünü görebiliriz. Toplumsal isteklerin karşılanamaması ve bunun dışa yansımaları siyasal şiddeti ortaya çıkarır. Dini, ideolojik etnik temele dayanan ya da hızlı sosyal ve ekonomik değişime bağlı olarak ortaya çıkan istek ve şikâyetlerin barışçıl yollarla yapılması için yeterli iletişim kanallarının yokluğu veya tıkanıklığı siyasal şiddetin kaynakları arasındadır.²⁷ Bunlar arasında demokrasileri en fazla tehdit eden ve olumsuz yönde etkileyen ise dini ve ideolojik temelli etnik siyasal şiddettir. Buna rağmen, demokrasiler siyasal şiddeti kendi iç dinamikleri ile çözebilecek tek siyasal rejimdir. Siyasal şiddetin ortaya çıkmasının nedenleri arasında taraflar arasında iletişim eksikliği ya da birbirlerini inkâr ve ezme eylem ve düşüncesi yer almaktadır. Birbirlerini inkâr ve ezme politikası eğer diyalog ve uzlaşma ile çözülemezse –ki bu iletişimi gerektirir- taraflar arasında mağdur olanların siyasal şiddeti seçmesi muhtemeldir.

Terör ve terörizmle ilgili birçok tanım bulunmaktadır. Tanımlarda şiddet kullanma, hukuk dışılık ve sıra dışı yöntemlerin kullanılarak, toplumda baskı ve huzursuzluk yaratma ve siyasal mekanizmayı etkileme hususlarına değinilmektedir.

Terör Latince bir kelime olup anlamı “korkudan titreme ve titremeye sebep olmaktır”.²⁸⁻²⁹ Fransızca Petit Robert sözlüğü terörü, “bir toplumda bir grubun halkın direnişini kırmak için yarattığı ortak korku” olarak belirtmektedir.³⁰ Hornton, terörü normal olmayan sıra dışı yöntemlerle siyasal mekanizmayı etkilemeyi amaçlayan şiddet hareketleri olarak tanımlamaktadır.³¹

Dönmezer ise terörizmi, “şiddetin; sosyal, ulusal, ırki, dinsel fesat çıkarıcı ve

²⁵ Harold Leonard Nieburg, *Political Violence*, (3rd. printing), (New York St. Martin's Press, 1970), 54

²⁶ Ruşen Keleş, ve Artun Unsal, (1982), *Kent ve Siyasal Şiddet*, (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,1982), 1

²⁷ Hayati Hazır, *Siyasal Şiddet ve Terörizm*, (Ankara: Nobel Yayın, 2001), 30

²⁸ Ahmet Taner Kışlalı, (2010), *Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, (İstanbul: İmge Kitabevi, 2010),40

²⁹ Atilla Yayla, “Terör ve Terörizm Kavramlarına Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler*

Fakültesi Dergisi, Cilt: 45, Sayı:1, s. 335.

³⁰ Keleş ve Unsal, *Kent ve Siyasal Şiddet*, 2

³¹ Thomas Perry Hornton, (1964), “Terror as a Weapon of Agitation”, *International War: Problems and Approaches*, (Der.) Harry Eckstein, (New York The Free Press, 1964), 73-74

diğer amaçlarla ve sosyal sınıflar arasında çatışma, savaş tahrik etmek üzere planlı ve hukuk dışı olarak kullanılması ”şeklinde belirtmektedir.³²

Tarihteki ilk terörist gruplar, MÖ 73-66 yılları arasında yaşayan “Sicarii”lere kadar uzanmaktadır. Romalılara karşı savaşan Sicariiler, düşmanlarını işlek yerlerde öldürdükten sonra kalabalıkta kaybolmaktadır. Tefeci senetlerini ve devlet arşivlerini ortadan kaldırmışlardır.³³

Terörün kaynağı açısından diğer bir boyut ise devleti odağına alan tanımlar da mevcuttur. Devlet terörü, devlet tarafından göz yumulan, ancak gayri meşru olan şiddet kullanımudur.³⁴

Devlet terörü totaliter rejimlerde görülen ve devletin bütün topluma gizli polis servisleriyle korku salmayı ve baskı altına almayı amaçlar. Bu rejimlerde devletin bireyle yıllarca irtibatı olmasa bile ortamdaki korku iklimi devlet terörünün sonucudur. Devlet terörü totaliter rejimlerin yanı sıra bazı demokratik devletlerde de kendi vatandaşlarına yönelik ya da dış politika amaçlı olarak kullanılmaktadır.³⁵ Devlet teröründe otoriteler; kendi ülkelerinin sınırları içinde veya dışında adam kaçırmak, işkence etmek, öldürmek, katliam yapmak, her türlü maddi ve manevi zarar vermek suretiyle menfaatlerine zarar verebilecek olanları susturmak ve sindirmek amacını güderler.³⁶ Demokratik rejimlerde görülen terör ise daha çok dış politika amaçlı olarak hedef ülkenin iç dinamiklerinden kaynaklanan farklılıklara her türlü desteği vererek yapılmaktadır.

Devlete karşı siyasal şiddet kullanan gruplar, devleti kendilerine karşı şiddet kullanmaya zorlarlar. Eğer şiddet hükümetin ötesinde devletin bekasına ve rejimine yönelikse, tehdidin ve şiddetin büyüklüğü ölçüsünde devlet karşı müdahalede bulunur. Siyasal iktidarın bireylere uyguladığı karşı şiddeti yassallaştıran baskı rejimleri, genellikle toplumsal bunalımlar sonucunda ortaya çıkarlar.³⁷

Siyasal şiddetin bir parçası olan terör, kendini yaşatabilmesi için sürekli eylem ve eylemle propandaya ihtiyaç duyar. Bu strateji sürekli ölüm anlamına gelmektedir. Terör örgütleri esas amaçları ne olursa olsun bunu gerçekleştirmek için kendi halkları ve destekçileri de dahil olmak üzere bütün toplum nazarında varlıklarını eylem yoluyla her zaman canlı tutarlar. Aksi takdirde

---

³² Sulhi Dönmezer, “Her Yönüyle Tedhiş” Son Havadis, 10.11.1977’den aktaran Atilla Yayla, “Terör ve Terörizm Kavramlarına Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 45, Sayı:1,

³³ Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, 41

³⁴ Yayla, *Terör ve Terörizm Kavramlarına Genel Bir Bakış*, 337

³⁵ Igor Primoratz, “State Terrorism and Counterterrorism”, *Centre for Applied Philosophy and Public Ethics (CAPPE)*, *Working Paper* Number 2002/3, Melbourne, 9.

³⁶ Asaf Hüseyin, *Orta Doğu’da Devlet ve Terör*, (İstanbul Pınar Yayınları, 1990), 46

³⁷ Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, 30

örgütün gücünün kaybolduğu inancı topluma yayılır. Bu durum ise terör örgütünün sonunun başlangıcıdır.

Terör örgütlerinin eylemle propagandasının hedefi, hükümetlerin ve devletin meşruiyetinin halk tarafından sorgulanır hale gelmesini sağlamaktır. Halk kızgınlığını hükümete yöneltip farklı çözümler tartışılmaya başlandığı zaman, denge teröristler lehine bozulmuş olacaktır.³⁸ Böyle bir durumda, iktidar halk nazarındaki meşruiyetini tekrar kazanabilmek için baskıyı artırmakta ve baskıların sonucu, demokratik düzenden sırasıyla otokratik bir yapıya, ardından totaliter bir rejime doğru bir süreci izlemektedir. Bütün bu safhalardan faydalanan taraf ise terör örgütleridir.

Terör örgütleri bu stratejilerini gerçekleştirirken, sindirme, gözdağı verme, kışkırtma, bozma ve vaat taktiklerini uygularlar. Sindirme taktiğinde devletin mevcut politikaları uygulamaya devam etmesi durumunda hatırı sayılır bedel ödeme için örgütün yeterince güçlü olduğu görüntüsü verilir. Gözdağı taktiğinde ise örgüt devletin ve hükümetin güçsüz olduğu ve kendilerine uyulmadığı sürece halkın cezalandırılacağı görüntüsünü verir. Kışkırtma taktiğinde, devleti kendi eylemlerine karşı hukuk dışı yollara başvurmasını sağlamak ve böylece radikal ya da tarafsız, toplumun genelinde lehine kamuoyu oluşturmayı hedefler. Bozma ya da bozgun taktiğinde terör örgütü saldırı ve şiddet dahil olmak üzere devleti masaya oturtacak adımları atar. Nihai amaç devleti pazarlık masasına oturtmaktır.³⁹

Terör örgütlerinin devletle olan ilişkisi şiddetin ötesinde meşruluk temelinde aslında bir psikolojik mücadeledir. Siyasal şiddeti kullanan grupların terör örgütü olarak adlandırılmasında bazen ulusal ya da uluslararası alanda sıkıntılar yaşanmaktadır. Ulusal alanda devlet siyasal şiddet kullanan grupları terör örgütü olarak nitelendirirken, muhalif gruplar ise devleti terör estirmekle suçlayabilir. Terörist gruplar muhalifler için birer özgürlük savaşçısı, gerilladır. Kendi amaçlarının gerçekleşmesi için daha önce belirtilen taktikleri uygularlar ve siyasal şiddet bunun bir parçasıdır. Devlet ise zor kullanan, baskıcı bir nitelik kazanır.⁴⁰

Uluslararası alanda siyasal şiddeti kullanan grupların terör örgütü olarak kabul edilip edilmemesini etkileyen husus ülkelerin menfaatleridir. Ülkeler kendi coğrafyalarında güçlü kalabilmek amacıyla komşularının ya da rakiplerinin sürekli iç kargaşa ve mücadele içinde olmasını isterler. Bu durumda siyasal şiddeti kullanan gruplar, o ülkeler için özgürlük savaşçısıdır. Bu örgütler vasıtasıyla diğer ülkelere zarar vermek ve o ülkeyi kontrol altında tutmak için destek verilir. Desteğin mahiyeti, terör örgütlerine para, eğitim, silah, patlayıcı, saklanma yeri, istihbari bilgi, seyahat belgeleri ve lojistik malzeme

³⁸ Hazır, Siyasal Şiddet ve Terörizm, 63

³⁹ Andrew H Kydd ve Barbara F. Walter, "The Strategies of Terrorism", *International Security, The MIT Press*, Vol. 31, No. 1 (2006, Summer), pp. 51.

⁴⁰ İsmet Özler, *Üç Mesele: Teknik- Medeniyet- Yabancılaşma*, (İstanbul Şule Yayınları, 2008), 104

sağlama şeklinde olabilir. Burada devletin terör örgütleriyle arasında bir yönetim ilişkisi söz konusu değildir.⁴¹

Terör örgütlerine verilen destek, devlet zaafı ve hoşgörüsünden de kaynaklanabilir. Eğer devletler örgütün terörist faaliyetlerini bildiği halde dağıtmak için harekete geçmezse hoşgörüden bahsedilebilir. Bunun dışında sınırları içindeki terör örgütleri ile askeri güçlerinin yetersizliği sebebiyle ya da teknolojik yetersizlikten dolayı mücadele edemiyorsa devlet zaafı var demektir. Her üç durumda da diğer ülkelere zarar verilmektedir.⁴²

Diğer ülke için ise devleti yıkmaya, bölmeye çalışan birer terörist örgütlerdir. Bunun Türkiye bağlamında örneğini Suriye, Yunanistan, Bulgaristan, İran, Ermenistan'ın yıllarca PKK terör örgütüne vermiş olduğu destekten görmek mümkündür. Komşu ülkelerin dışında Fransa, İtalya, Amerika, Hollanda, Almanya, Sırbistan gibi devletlerde PKK terör örgütüne uzun süre çeşitli amaçlarla ve yöntemlerle destek vermiştir.⁴³ Bu ülkelerin terör örgütüne verdiği desteğin nedenleri arasında ekonomik ve coğrafi sebepler ilk anda sayılabilir. Ülkenin coğrafi pozisyonunun Avrupa, Asya ve Afrika üçgeninde stratejik bir durumda olması, uluslararası güçlerin bölgenin ekonomik alt yapısına rahat ulaşım amacına yönelik olarak, bölgede güçlü bir ülkenin olmasını istememeleri terör örgütüne verdikleri desteğin temelini oluşturmaktadır.

3. TÜRKİYE'DE SİYASAL ŞİDDETİN BOYUTLARI VE GEÇMİŞLE HESAPLAŞMAYA KONU OLABİLECEK OLAYLAR

Türkiye'nin geçmişiyle hesaplaşması konusunda, hesaplaşmaya konu olan olayların neler olduğu ve nasıl bir hesaplaşma yapılacağı belirlenmesi gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren meydana gelen siyasal gelişmeler, resmi ideoloji ve onun zor kullanma gücünün etkileri sonucu birçok mağduriyetler yaşanmıştır. Süreç içinde yaşanan mağduriyetler, sadece hakim ideolojinin etkileri sonucu ortaya çıkan olayların sonrasında yaşanan mağduriyetler olarak ele alınırsa, "demokratik ve adaletili" bir yeni süreç inşa etmek güçleşecektir. Hâkim ideolojinin dışında taraf olan diğer aktörlerin de sebep olduğu mağduriyetler yaşanmıştır. Devlet tarafından mağdur edildiğini iddia edenlerin diğer sivil aktörler üzerinde neden olduğu mağduriyetlerin de mutlaka incelenmesi gerekir. Ancak her iki tarafın silahlı güçlerinin resmi çatışma ortamında birbirine yaşattığı mağduriyetleri incelemek ve geçmişle hesaplaşma kapsamına almak çatışma hukuku bağlamında uygun değildir. Çünkü bir şekilde her iki tarafın silahlı güçleri arasında bir çatışma, bir savaş söz konusudur ve burada ölümler olacaktır. Ancak olayın kapsamına her iki tarafın sivil aktörleri girdiği andan itibaren geçmişle

---

⁴¹ Doğu Ergil, (1992), "Uluslararası Terörizm", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 47, Sayı:3, s. 58.

⁴² A.g.e. 58

⁴³ Candaş Tolga Işık, (2011), "Öcalan Anlatıyor" <http://www.candastolgaisik.com/ctiyazi.php?id=329> (Erişim Tarihi 05.12.2014).

hesaplaşmanın boyutları değişmektedir. Tarafların silahlı güçlerinin sivillere verdiği zarar ve yaşattığı mağduriyetleri göz ardı etmek mümkün değildir. Dolayısıyla geçmişle hesaplaşma kapsamına alınacak olayların boyutu değerlendirilirken bu hususların dikkate alınması gerekmektedir.

Türkiye’de devletin sebep olduğu iddia edilen mağduriyetler ekseninde olayların ele alınması halinde birçok siyasal şiddetin gerçekleştiği görülmektedir. Bunlar arasında ülkenin siyasal tarihine etki eden ve iz bırakanları aradığımızda ise genel olarak “Ermeni Tehciri, Kürt İsyanları, 6/7 Eylül Olayları, Alevi Katliamları, 28 Şubat süreci ve PKK” olaylarını ve sonuçlarını saymak mümkündür. Örnekler çoğaltılabilir, ama konu bütünlüğünü bozmamak için yukarıda belirtilen olaylardan Ermeni Tehciri ile PKK vakasını incelemek doğru olacaktır. Bu olaylara götüren sebeplerin tartışılması çalışma kapsamında değildir. Çalışmada esas husus bu olaylarda yaşanan mağduriyetlerin incelenmesinin yanında bu olayların aktörlerinin sivil halka verdiği zarar ve yaşattığı mağduriyetlerin de incelenmesinin yapılmasıdır.

3. 1. PKK ve Kürtler

Hakim ideoloji karşısında mağduriyet yaşadıklarını iddia eden bazı Kürt gruplar mağduriyetlerini gidermek amacıyla hakim ideolojiye karşı siyasal ve silahlı mücadeleyi seçmişlerdir.⁴⁴ Bu mücadelelerinde birçok mağduriyet yaşarken, sivil topluma karşı silahlı mücadelenin gereği olarak düşündükleri ve savundukları eylemlerle mağduriyetler yaratmışlardır.

Bu bağlamda; Cumhuriyet’in önceli olan Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinden itibaren Kürt sorununun ele alınması gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, Batılı büyük güçler karşısında 19. yüzyılda aldığı askeri yenilgiler sonucu siyasal anlamda büyük bir gerileme yaşamıştır. Bu gerilemenin durdurulması ve Devletin bekası için birçok reformlar yapılmıştır. Ancak merkezde bulunan askeri teşkilat, taşra ayanları, sınırlardaki aşiretler yapılan reformlara karşılık verememiştir. Bu amaçla ilk önce payitaht merkezli yeniçerilerin kaldırılmasından başlanarak, ayanlarla sorunlar çözülmeye başlanmıştır. Ardından varlığını koruyabilmek için çevredeki unsurları bir şekilde kendine bağlamak amacıyla sınırları içindeki topraklarını yeniden fetih çabalarına girmiştir. Sınır boylarında şeklen Osmanlıya bağlı ama “*de facto*” bağımsızlaşan aşiretler, özellikle Kürt ve Arap aşiretler müdahalelerle yeniden devlete bağlanmıştır.⁴⁵ 1810’lardan başlayan yeniden fetih hareketi beraberinde yeni reformlar getirmiştir.

Osmanlı Devleti’nin padişahlarından II. Abdülhamit, Avrupalı bir elçiye Doğu Anadolu’daki aşiretleri Amerika kıtasındaki kabilelere benzetmiş ve

⁴⁴ Nasturi İsyanı, Şeyh Sait İsyanı, Ağrı İsyanı, Oramar İsyanı, Mutki İsyanı, Sason İsyanı vb.

⁴⁵ Barış Ünlü, “Kürdistan/Türkiye ve Cezayir/Fransa: Sömürge Yöntemleri, Şiddet ve Entelektüeller”, Türkiye’de Siyasal Şiddetin Boyutları içinde (Der.) Güney Çeğin, İbrahim Şirin, (İstanbul İletişim Yayınları, 2014), 404

Arap, Arnavut, Kürt, Alevi, Ezidi ve Zeydi aşiretlerinin asimilasyonu ve merkezileştirilmesini, devletin bekası için zorunluluk olarak görmüştür. Abdülhamit'e göre aşiretlerin İslam unsurunun resmi mezhebi olan Hanefilik etrafında birleşmesi gerekiyordu. Bu düşünce emperyalist olmayan yayılmacı (kolonyalist) bir düşünce olarak kabul edilebilir.⁴⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni merkezileştirme politikasına karşı bölgesel isyanlar ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu özellikle Kürt bölgesindeki isyanların bastırılmasından sonra bölge halkının asimilasyonu ve devletle olan bağlarını artırmak için 1891 yılında Hamidiye Alayları kurulmuş sonrasında ise Kürt bölgesinde çeşitli okullar açılarak, Kürt gençlerinin devletle olan bağlarını artıracak eğitim verilmeye başlanmıştır.⁴⁷

Hamidiye Alayları, Padişah tarafından Ermeni olayları esnasında ve Milli Kurtuluş Hareketi'nin bastırılması için kullanılmıştır. Hamidiye Alayları ile güçlenen Kürt aşiretler, Sultan Abdülhamit'ten sonra iktidarın sahibi olan İttihat ve Terakki Partisi'nin Türkçü politikaları ile devletten kopmaya başlamışlardır. Kurtuluş Savaşı'nın başlarında Atatürk'ün sık sık Türkler ile Kürtlerin eşitliğinden, ortak bir mücadele verildiğinden ve iki halkın kardeşliğinden bahsetmesi, Kürtler tarafından olumlu algılanmış ve Batılı işgalcilere karşı Müslüman davasına destek vererek, gelecekte Türkler ve Kürtlerden oluşan bir devlet yapısının oluşacağını düşünmüşlerdir.⁴⁸ Ancak, Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'ün izlediği bağlılık politikası sonucu düşmandan kurtulmak amacıyla işbirliği yapan Kürtler, savaş sonrasında devlet politikalarına karşı tepki vermişlerdir. Bunlar Cumhuriyet döneminde Kürt isyanları olarak tarihe geçmiştir.⁴⁹

Kürtlerin, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kalkışmaları devlet tarafından bastırılmıştır. Devletin gücü karşısında yılgınlığa düşen Kürt ulusalcılar, 1960 darbesi sonrası hazırlanan ve bugüne kadar Türk Anayasaları içinde en hürriyetçi anayasa olan 1961 Anayasası'nın özgürlükçü ortamında ve Avrupa'da başlayan sosyalist hareketlerle bağlantılı olarak gelişen Türk sol hareketleri içinde yer almışlardır. Kürt gençleri Türkiye İşçi Partisi'nin savunduğu ve üniversitelerde yayılan sol fikirlerin etkisi altına girmiştir. Ancak Türk sol hareketi devlet politikalarının büyük bir bölümüne muhalefet etmesine rağmen Kürt meselesine sessiz kalmıştır. Türk solu içerisinde mücadele edebileceğini düşünen Kürt gençleri hayal kırıklığına uğramış ve kendi örgütlenmelerini kurmuşlardır.⁵⁰

---

⁴⁶ Selim Deringil, "İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi", (Çev: Gül Çağalı Güven),(İstanbul Doğan Kitap, 2014), 50-63

⁴⁷ Ünlü, "Kürdistan/Türkiye ve Cezayir/Fransa: Sömürge Yöntemleri, Şiddet ve Entelektüeller, 406-416

⁴⁸ Graham E Fuller ve Henri J. Barkey, Türkiye'nin Kürt Meselesi, (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2011), 30,31

⁴⁹ Ünlü, "Kürdistan/Türkiye ve Cezayir/Fransa: Sömürge Yöntemleri, Şiddet ve Entelektüeller, 418

⁵⁰ Aliza Marcus, Kan ve İnanç, PKK ve Kürt Hareketi, (Çev: Ayten Alkan), (İstanbul İletişim Yayın-

Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye'nin yeniden inşasında beklediklerini bulamayan Kürt muhalefetine, 1960 sonrasında özgürlükçü ortamından faydalanarak yeniden örgütlenmeye başlamasının sonucunda, Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ortaya çıkmıştır. PKK'nın çıkış süreci ve gelişmesinin dışında, PKK'nın amacı ve hareketin sonuçları geçmişle hesaplaşma açısından önem kazanmaktadır. PKK, 1978 yılında yayınladığı parti programında amacını

“Türk sömürgeciliğinin ve gerisindeki emperyalizmin Kürdistan üzerindeki her türlü hâkimiyetine son vermek ve demokratik halk diktatörlüğü uygulamasının ilk aşaması olarak, bir işçi-köylü hükümeti kurmak” şeklinde belirlemiştir.⁵¹

PKK'nın amacını gerçekleştirmek için uyguladığı yöntem ise “askeri mücadele” olarak belirlenmiştir. Parti programında, Türkiye sömürge yönetimi olarak tanımlanmış ve sömürge yönetiminde legal çalışma ve örgütlenme olanağının olmadığını, dolayısıyla devrimcilerin kendilerini korumak ve halkı örgütlemek ve sömürgeci kurumları işlemez hale getirmek için ideolojik, politik ve askeri mücadele biçimlerini birlikte kullanmanın gerekli olduğu belirtilmiştir.⁵²

PKK mücadelesinde halk safhaları arasında ikna yöntemini ön şart olarak belirtmiştir. Aksi bir durumda ise söz konusu faşist, sosyal şoven ideolojileri ve güç mihraklarını ivedi olarak dağıtmayı hedeflemiştir. Ayrıca örgütsel varlığına musallat olan sivil ve resmi polisle, ajan ve ajan kışkırtıcılara karşı devrimci terörü vazgeçilmez bir mücadele yöntemi olarak saymıştır.⁵³

PKK devlet güçlerine karşı ilk saldırısını 15 Ağustos 1984 yılında Eruh ve Şemdinli'de yapmıştır. Bu saldırılarda güvenlik güçleri ile çatışmalar yaşanırken, ilçe halkına karşı şehir meydanında örgütün amacı ve hedefi hususunda propaganda yapılmış el ilanları dağıtılmış ve bu saldırının Kürt kurtuluş mücadelesinin başlangıcı olduğu belirtilmiştir.⁵⁴

PKK eğitim, sağlık ve ekonomik alanda devletin bölgedeki etkisini ve gücünü zayıflatmak için yol yapımı, ağaç kesimi gibi kamu hizmetlerinde çalışan sivilleri işlerinden ayrılmaları yönünde ikaz ve tehdit etmiş, sonrasında ise makinaları tahrip etme gibi başka yöntemler kullanmıştır. Altyapı çalışmalarını engellemiştir. Öğretmenlerin ajan ve asker olduğunu, okullarla sağlık ocaklarının askeri üs olarak kullanıldığını ileri sürerek öğretmenlere

ları, 2009), 38-40.

⁵¹ Nihat Ali Özcan, *PKK(Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*, (Ankara: ASAM Yayınları, 1999), 64

⁵² A.g.e., 65.

⁵³ PKK, (1978), “PKK Kuruluş Bildirgesi”, <http://rojbas1.files.wordpress.com/2012/01/pkk-kurulus-bildirgesi1.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.01.2015).

⁵⁴ Marcus, Kan ve İnanç, *PKK ve Kürt Hareketi*, 115

karşı acımasızca saldırmıştır. 1988 yılında Mardin’de çalışan beş öğretmen öldürülmüştür.⁵⁵

PKK’nın sivillere yönelik ilk katliamı, 8 Kasım 1984’te Siirt iline bağlı Eruh ilçesinin Karageçit köyünde iki eve yaptığı saldırıdır. Bu saldırıda dördü çocuk, beşi kadın olmak üzere dokuz silahsız kişi ölmüştür. Saldırının sebebi olarak örgüt aleyhine konuşan köy muhtarının cezalandırılmasını göstermişlerdir.⁵⁶⁻⁵⁷

PKK’nın ilk saldırısını gerçekleştirdiği 15 Ağustos 1984 tarihinden, 31 Aralık 1984 tarihine kadar olan dönemde 17 PKK’lı ölürken, 844 PKK’lı yakalanmıştır. Buna mukabil 26 asker şehit olurken, 43 asker ise yaralanmıştır. Bu silahlı güçler arasındaki mücadelenin ötesinde, bu dönemde PKK tarafından 37 sivil öldürülmüş, 8 sivil ise yaralanmıştır.⁵⁸

PKK, 35 ilde sivillere yönelik toplam 386 saldırı yapmıştır. Bunlar arasında 56 saldırı ile Mardin birinci sıradadır. Diyarbakır 47, Siirt 38, Şırnak 34, Hakkâri 26, Bingöl 23, Batman 22, Bitlis 21, Van 17 saldırıya maruz kalmıştır. PKK, Doğu ve Güneydoğu illerinin dışında Kahramanmaraş 10, Hatay 8, İstanbul 7, Osmaniye 3 gibi İç Anadolu ve Batı Anadolu illerinde de sivillere yönelik saldırıda bulunmuştur.⁵⁹

PKK’nın sivillere yönelik saldırıları 1987’de çoğalırken, 1988’de kısmi olarak azalmış, 1989- 1997 arasında ise yoğunluk kazanmıştır. Tablo-1’de 2000 sonrası 2005’e kadar olan dönemde sayı bire düşerken, daha sonra artmış, ancak 1990’lı yılların rakamına ulaşmamıştır.

---

⁵⁵ A,g,e,163.

⁵⁶ Ümit Özdağ, *Pusu ve Katliamların Kronolojisi*, (Ankara: Kripto Yayınları, 2009),31

⁵⁷ “Canavarlaştılar” *Milliyet*, 10 Kasım 1984, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/oN-2Y4UG4NwQKvPaEAuJgTQ_x3D_x3D_, (Erişim Tarihi: 09.01. 2015).

⁵⁸ Özdağ, *Pusu ve Katliamların Kronolojisi*, 36

⁵⁹ A,g,e,377

Tablo:1 Yıllara Göre Sivillere Yönelik Saldırılar

Yıllar	Saldırı Sayısı	Yıllar	Saldırı Sayısı
1984	2	1997	11
1985	7	1998	7
1986	5	1999	8
1987	19	2000	1
1988	8	2001	1
1989	19	2002	1
1990	23	2003	1
1991	15	2004	1
1992	50	2005	2
1993	86	2006	4
1994	65	2007	3
1995	28	2008	4
1996	16		

Kaynak: (Özdağ, 2009: 381).

PKK'nın 1984-2006 yılları arasında sivillere yönelik yapmış olduğu saldırılarda toplam 5.219 sivil vatandaş, 1.330 köy korucusu, 325 kamu görevlisi, 123 öğretmen hayatını kaybetmiştir.⁶⁰ Kamu görevlilerinin arasında 60 muhtar, 27 din görevlisi, 8 belediye başkanı bulunmaktadır. Bu sayının 392'si çocuk, 371'i kadındır. En fazla can kaybını Mardin (345) vermiştir. Mardin'i Şırnak (253), Diyarbakır (251), Siirt (241), Batman (192), Bingöl (160), Bitlis (148) ve diğer iller takip etmektedir.⁶¹

PKK'nın 12 Nisan 1987'de Mardin- Ömerli ilçesi Pınarcık köyünde yaptığı saldırıda 16'sı çocuk 30 sivil hayatını kaybetmiştir. Saldırıdan birkaç gün sonra Brüksel'de açıklama yapan PKK sözcüsü, sivillerin öldürülmesinin kaçınılmazlığını, "Her mücadelede insanlar ölür" şeklinde ifade etmiştir.⁶² Pınarcık saldırısına katılan PKK'lı Alaattin Kanat, bu saldırı ile ilgili ifadesinde şöyle demiştir: "Bu köye de koruyuculuk sistemini kabul ettikleri için eylem yapılmasına karar verilmiştir."⁶³

PKK ile yapılan mücadelede devletin tek yanlı olarak yaşattığı mağduriyetlerin yanında PKK'nın hem kendi halkına, hem de sivil kamu görevlilerine yaşattığı mağduriyetler olmuştur.

⁶⁰ İhsan Bal ve Emre Özkan, *Dünyada Önemli Olaylar Kronolojisi- PKK Terör Örgütü Kronolojisi (1976-2006)*, <http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/z6UFq2LoFkdiuzBbZSt9qHMİ7u4Ke2.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.01.2015).148

⁶¹ Özdağ, Pusu ve Katliamların Kronolojisi, 382

⁶² Marcus, Kan ve İnanç, PKK ve Kürt Hareketi, 160

⁶³ Özdağ, Pusu ve Katliamların Kronolojisi, 69

3. 2. Ermeni Tehciri

Geçmişle hesaplaşmaya konu olabilecek diğer bir olay ise Ermeni Tehcidir. Ermeni Tehciri sürecinde ölümler meydana gelmiştir. Günümüzde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Ermeni halkından özür dilemesi ve tazmin hususunda Batılı devletler tarafından baskı altında tutulmaktadır. Ermenilerin ölmesine, evlerini ve işyerlerini terk etmesine sebep olan sürgün kararını dönemin İttihat ve Terakki iktidarı neden almıştır? Bu sorunun cevabı birçok alanda tartışılmıştır. Taraflar olaya farklı iddialarla yaklaşmaktadır. Olaya adalet ve demokrasi ekseninde yaklaşılması durumunda, konunun uzlaşma ekseninde ve uzun süreli barışı sağlayacak bir zeminde çözülmesi sağlanacaktır. Ermeni sorunu emperyalist devletler tarafından Osmanlı İmparatorluğunu bölme ve parçalama senaryosunda ilk el atılan ama son sahne olarak oynanan bir oyun olarak belirtilebilir. Dabağyan'a göre; gelenek ve göreneklerine kadar Türklerle aynı akideleri paylaşan Ermeniler kilisede Ermeni, kilise dışında her yerde Türk idi. Bu durumu bozmak için öncelikle Ermeniler mezheplere bölündü ve kendi içlerinde birlik ve beraberlikleri bozuldu. Mezhep bölünmesinden sonra Türk – Ermeni kardeşliği ilkelerini de ortadan kaldıracak metotlar uygulanıp her iki kavmi ezeli ve ebedi olarak düşman haline getirdiler.⁶⁴

Bu noktadan hareketle Ermenileri sürgüne götüren süreci öncelikle incelemek gerekir. Ermeniler, Büyük Selçuklu Devleti ile Anadolu'da kurulan Türk beylikleri döneminde ve sonrasında Osmanlı Devleti'nde hiçbir zulme ve baskıya maruz kalmadan, diğer gayrimüslimlerle birlikte İslam hukukuna göre her türlü dini inanç ve faaliyetlerini sürdürmüşler, hürriyet ortamından en geniş bir biçimde yararlanmışlardır.⁶⁵⁻⁶⁶

Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile birlikte emperyalist güçlerin azınlıkları kendi dinî, siyasî ve ekonomik menfaatleri doğrultusunda tahrik etmeye ve maşa olarak kullanmaya başlamasıyla bazı olaylar patlak vermiştir. 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Rusya, Osmanlı Devletini sınırları içinde yaşayan Hristiyanların koruyuculuğu rolünü üstlenmiştir.⁶⁷ Avrupa devletlerinin takip ettikleri bu politika “Şark Meselesi” olarak bilinmektedir. Ermeni olayları da bu zincirin halkalarından biridir.⁶⁸

Osmanlı Devletinin yenilgisiyle sonuçlanan 1877-1978 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Ermeni meselesi uluslararası

⁶⁴ Levon Panos Dabağyan, *Emperyalistler Kısacasında Ermeni Tehciri*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), 123, 124

⁶⁵ Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi (1774-2005)*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2006), 47

⁶⁶ “Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915 – 1920)”, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:14, Ankara, s. 3
<http://www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3021/osmanli-belgelerinde-ermeniler-1915-1920/>, (Erişim Tarihi: 09.01.2015).

⁶⁷ Şimşir, *Ermeni Meselesi*, 47

⁶⁸ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915 – 1920)”,3

bir mahiyet kazanmıştır. Uluslararası duruma bağlı olarak Ermeniler lehine Doğu Anadolu'da ıslahat yapılması tartışmaları, Birinci Dünya Savaşına kadar olan dönemde sürekli devam etmiştir. 1913 yılı başlarında ise yoğunluk kazanmıştır.⁶⁹

Ermeniler, emperyalist devletlerden aldığı güç ile Anadolu'nun birçok yerinde ayaklanmışlardır. Ermeni ayaklanmasının belli başlı sebepleri olarak, Ermenilerin siyasal alanda emperyalist devletlerin desteği ile ilerlemeleri, Ermeni kamuoyunda milliyetçilik, hürriyet ve bağımsızlık fikirlerinin gelişmesi ve bu fikirlerin batılı hükümetler tarafından tahrik edilmesi ve Ermeni papazlarının gayretleri ve telkinleriyle bunların yayılmasını saymak mümkündür.⁷⁰

Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi B. Cambon'un raporunda;

“Ermeniler, Londra'da çok iyi kabul gördüler. Gladstone Kabinesi, memnun olmayanları çağırdı, onları gruplandırdı, nizama soktu ve desteklemeye söz verdi. Bundan böyle de ilham kaynağı olacak olan Londra'ya propaganda komitesi yerleşmiş oldu. Ermeni halkı arasında ise, iki basit fikri benimsetmek gerekiyordu: Milliyetçilik ve hürriyet fikirleri. Komiteler bunları yaymakla kendilerini görevli saydılar ve böylece birkaç yıl içinde propaganda vesilesiyle Türk idaresinin eksik ve hatalarını istismar edip, Ermenilerle meskûn bölgelerde millî uyanış ve bağımsızlık fikirlerini yayacak olan gizli örgütler kurulmuş oldu” şeklinde belirtmektedir.⁷¹

Fransız tarihçi Gaillard, 1920 yılında yayınladığı kitabında; Osmanlı Devletinin savaştan yenilgi ile çıkması ve zayıflamasından faydalanmak isteyen Ermeni komitelerin, Zeyton, Maraş, Kayseri, Van, Bitlis, Talori, Muş ve Erzurum'da ayaklanmalar çıkardığını yazmıştır. Bölgede yaşayan Ermenilerin çoğunun Rus tarafına geçerek Türklere karşı savaştıklarını, Kürtleri Osmanlı Devletine karşı ayaklanmaya kalkıştıklarını, Ankara'da Türklere karşı saldırılar gerçekleştirdiklerini, başta Rusya olmak üzere İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin Ermeni gönüllü birlikleri vasıtasıyla Osmanlı Devletini cephe gerisinden bozmaya çalıştıklarını belirtmektedir.⁷²

Ermenilerin göç yollarında hastalığa yakalanması, bölgede bulunan eşkıyaların saldırılarına uğramaları ve evlerini ve işyerlerini terk etmeleri siyasal

⁶⁹ Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık ve Yusuf Halaçoğlu, “Ermeniler: Sürgün ve Göç”, (Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu- Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), XVI. Dizi-Sayı:101,51-52

⁷⁰ Davut Kılıç, “Rus General Mayewski'nin Raporuna Göre Van-Bitlis Vilayetlerinde Ermenilerin Sosyal-Dini Yapısı ve Ermeni Meselesinin Gelişimi”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/1 Winter 2014, p. 259-269, Ankara-Turkey, (2014), 263

⁷¹ Mayewski, *Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar*, (Çev: Azmi Süslü), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, (1986), 17, 18

⁷² Gaston Gaillard, *Türk Ermeni Sorunu*, (Çev: Nuri Bilgin), (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk- Ermeni İlişkileri Grubu Yayınları, 2003),11-14

ve ekonomik şiddettir. Bunun saklanacak ya da inkâr edilecek bir durumu yoktur. Ancak ölenlerin sayısı konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bölgede yaşayan Ermeni nüfusu ya da göç yolunda ölen Ermenilerin sayısı konusundaki farklı iddiaları tartışmak çalışma kapsamı dışındadır. Bölgede Ermeni ölümleriyle beraber Türk ölümleri de meydana gelmiştir. Ermenilerin göç yolunda yaşadığı sıkıntılar ve ölümler nasıl gerçekse, sürgün öncesi Ermenilerin bölgede yaşayan Müslüman halka karşı yapmış oldukları saldırılar da gerçektir ve görmezden gelinemez.

Ermeniler emperyalist devletlerden aldıkları güçle ayaklanmalar çıkarmış ve kurdukları komitalar vasıtasıyla binlerce sivil Müslümanı öldürmüşlerdir. 1896 yılında Van'da meydana gelen olaylarla ilgili şehrin İngiltere Konsolosunun raporu, yaşananların sadece bir örneğidir.

“Ekselanslarını haberdar etmekten şeref duyarım ki, bu bölgenin durumu arzu edildiği şekilde değildir. Son sekiz gün içinde Ermeni isyancıları iki defa Müslümanlara saldırmışlardır; birincisinde üç Türk öldürülmüş, iki kişi yaralanmış; ikincisinde ise iki-üç kişi öldürülmüştür. Her iki olayda da vücutlar vahşice parçalanmıştır.”⁷³

Ermenilerin saldırılarından birkaç örnek vermek çalışmanın içeriği açısından önemlidir. Bütün saldırıları nakletmek çalışmanın hacmi açısından uygun değildir. Ancak Ermeni olayları sonucunda yaklaşık olarak 500.000 Müslümanın katledildiği aşikârdır. Bu saldırılardan en fazla Van, Erzurum, Bitlis, Kars, Ardahan illeri ve mücavir alanları etkilenmiştir.

Kazım Karabekir Paşanın İngiliz Komiseri Ravlinsona 11.07.1919'da gönderdiği telgrafta Ermenilerin Müslüman köylerine hücum ettikleri ve yeni saldırı hazırlıklarında buldukları bildirmiştir. Telgraf metni aşağıda belirtilmiştir:

“Darbhane, Başköy, Armudlu, Çürük, Kalabad, Akkuş, Germik, Kanlıka-ya köyleri ahalisinin Osmanlı sınırına yakın dağlara kaçtıkları, mallarının yağma edildiği ve canlarını zor kurtardıkları, çeşitli sınıflardan oluşan Ermeni müfrezesinin toplarını Armudlu köyünün batısındaki sırtlara yerleştirdiğine dair”⁷⁴

On beşinci Kolordu Erkân-ı Harbiye Birinci Şubesinin 07.07.1919'da Harbiye Nezareti başta olmak üzere çeşitli makamlara gönderdiği telgraf metninde, Ermenilerin Kars civarındaki Müslümanlara soykırım uyguladıkları; zulüm, katliam ve yağmalama yaptıkları şöyle belirtilmektedir;

“Ermenilerin, Kars'taki Müslümanları çeşitli bahanelerle öldürdükleri, Sarı-

---

⁷³ Mayewski, Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar, 42

⁷⁴ “Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar' da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi II 1919”, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:24, Ankara. 42, <http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/024-ermenii.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.01.2015).

kamış ve Kars'ta gençleri toplayarak soykırım yaptıkları, önde gelen birçok kimseyi imha ettikleri, tekâlif-i harbiyye adı altında halkın zorla at, öküz ve davarlarını topladıkları, karşı gelenlerin katledildikleri, ayrıca Zengesar ve Nahçıvan civarında halkın silahını toplarken cebir ve şiddet kullandıklarına dair”⁷⁵

Erzurum Vilayet makamından Dahiliye Nazırlığına çekilen 10 Mayıs 196 tarihli telgrafta Ermeni çetelerle Rusların Müslüman ve Musevilere yaptıkları soykırım anlatılmıştır. Telgrafta Rusların Ermeni çeteleriyle birlikte;

- “Hasankale’den sınır bölgesine sürüldüklerinde beraberlerinde götürdükleri iki bin İslâm ahalisinden bir kısmını öldürüp bir kısmını ülke içlerine sevk ettikleri,
- Erzurum’da dokuz kişiyi idam edip on dört yaşına kadar olan erkek nüfusu meçhul yerlere gönderdikleri,
- Pekreç nahiyesinde Ermenilerden oluşan bir mahkemenin üç-dört yüz kişiyi astığı,
- Van’da Ermenilerin iki yüz kadar kadın ve çocuğu öldürüp Mahfuran Deresi’nde sekiz-on bin Müslümanı katlettikleri,
- Narman hududunda Hot karyesi ahalisinin mitralyözlerle tamamen imha edildiği,
- Bitlis’in Çukur nahiyesindeki Morh-i Süflâ muhacirlerinin çoğunun kılıçtan geçirildiği,
- Balekan karyesinde katledilenlerin cesetlerinin köpeklere yedirildiği,
- Çukur’da esir edilen kadın ve kızlara tecavüz edilip ihtiyarların yakıldığı, çocukların süngüyle öldürüldüğü” belirtilmektedir.⁷⁶

Ermenilerin gerek cephe gerisinden birliklere saldırması gerekse bölgede yaşayan sivil Müslüman halka karşı yaptığı katliamlara karşılık olarak bölgeden geçici olarak uzaklaştırmak amacıyla tehcir işlemine karar verilmiştir. Talat Paşa 1 Haziran 1915’de bütün vilayetlere bir genelge göndererek düşmanca faaliyet içinde bulunan Ermenilerin fesat çıkarmaya olanak bulamayacakları yerlere yerleştirilmelerini ve sürgün işleminin sadece bozguncu ve isyancı Ermenilere uygulanmasını istemiştir.⁷⁷⁻⁷⁸

⁷⁵ A.g.e, 31

⁷⁶ “Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri”, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:49, Ankara, 2
<http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/049-ermenilerin-yaptiklari-katliam.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.01.2015).

⁷⁷ Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, (İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı,2009), 72

⁷⁸ Erdal İlater, Armenian Church and Terrorism, (Ankara: Köksav-Kök Social and Strategic Research-

Hükümet tehcir öncesinde bütün vilayetlere gönderdiği yazılarda, bölgelelerinden geçecek kafilelerin bütün ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiş ve Konya, İzmit, Eskişehir, Halep, Suriye, Musul, Adana ve Ankara vilayetlerine toplam 2.250.000 kuruş tahsis etmiştir. Ayrıca 10 Haziran 1915 tarihinde yayınlanan talimatnamede tehcire tutulan Ermenilerin mallarını koruma altına alacak tedbirleri sıralamıştır.⁷⁹ Ermeniler günümüzde soykırımın uluslararası alanda tanınmasını istemektedirler. Bu konuda hayli başarı sağlanmıştır. Ancak söz konusu durum Ermeni sorununu çözmemektedir. Ermeniler nihai olarak Türkler tarafından boşaltılan Türk Ermenistan'ı olarak adlandırılan bölgenin geri alınmasını ve Ermenilerin ata topraklarında toplanmasını ana hedef olarak görmektedirler.⁸⁰ (Taşkıran, 2006: 165-166).

SONUÇ

Türkiye’de yöneten ve yönetilen ilişkisi içinde ortaya çıkan, siyasal şiddet sonucu yaşanan mağduriyetlerin varlığı konusunda; devletin ya da siyasal rejimin, kendisine yönelik olan şiddetin karşılığında sessiz mi kalacak sorusu akla gelmektedir. Devlet mutlaka sessiz kalmayacaktır. Ancak terör gruplarının amacına yönelik olarak da hareket etmeyecektir. Terörist olarak adlandırılan grupların istediği husus, demokratik sürecin ve demokrasinin işlemez hale gelmesini sağlamaktır. Devletin şiddete, şiddetle karşılık vermesi terör örgütlerinin en çok istedikleri konu ve beslendikleri kaynaktır. Devlet terörle mücadelede sadece askeri ve polisiye tedbirlerle başarılı olamaz. Askeri ve polisiye tedbirlerin yanında ekonomik, sosyal ve siyasal tedbirlerin de alınması gerekir. Bütün bu tedbirlerin halka güven verici olması gerekmektedir. Güven ise devletin halkın tüm kesimlerine adil davranması ile gerçekleşir. Adil davranabilmek için ise devletin tüm mekanizmalarının hukuka uygun hareket etmesi ve bağlı kalması gerekir. Devlet erklerinin hukuka bağlı kalmasının yanında yürütme erkinin kesintisiz uzantısı olan idarenin hukuka bağlılığı çok önemlidir. İdarenin hukuka bağlı olmaması, grupların daha kolay terörize olmasını sağlar. Yargıya giden birey sayısı, her gün idareyle muhatap olan birey sayısından daha azdır. İdari makamların keyfi, adil olmayan karar ve uygulamaları, hileli yönlendirme yapmak isteyen radikal grupların eline önemli fırsatlar verir. Bunların önlenmesi için, terör örgütleri ya da ayrılıkçı gruplarla mücadelede demokratik zeminde hareket etmek önemlidir. Temel hakları ve demokratik süreci askıya alarak demokratik düzenin sağlanacağını düşünmek büyük bir hatadır. Özgürlüğü, adaleti, insan haklarını kısaca insanlığın temel değerlerini askıya alarak düzeni sağlamak kolaydır ama bu düzeni korumak ve yaşatmak mümkün değildir. Demokratik devlet hukuka bağlı bir devlettir. Hukuki yolun dışında alınan her türlü tedbir kısa süreli düzeni sağlar ancak bu esnada oluşan mağduriyetlerin unutturulması

---

hes,1999),62, 63

⁷⁹ Halaçoğlu, Ermeni Tehciri,86-88

⁸⁰ Cemalettin Taşkıran, Van’da Ermeni Devleti Denemesi, (Ankara: Platin Yayınları, 2006), 165,166

ya da bastırılması imkânsızdır. Devletin meşruiyetinin zayıflamasına, gelişmelerin ve istikrarın büyük ölçüde teröristler lehine bozulmasına yol açar ve istenmeyen sonuçlar ortaya çıkar.

Geçmişin acılarıyla yüzleşmeden ve yapılanları görmeden, geleceğe dönük politikalar ve birliktelikler oluşturulamaz. Bastırma, unutturma politikaları vasıtasıyla hareket etmek, yüzleşmemek ve hesaplaşmamak, farklılıkların ve uçurumun derinleşmesine, hukuktan sapmanın normal görülmesine, rövanşist duyguların devamına ve yerleşik hale gelmesine neden olacaktır.

Empati yaparak başkalarının acısını paylaşma ve onun yerine kendini koyarak “ben ne yapardım” sorusunun cevabını düşünmek ve bulmak, hesaplaşmaya götürecek en önemli adımın atılmasıdır. Her bireyin evinde, iş yerinde, arkadaş çevresinde, hayatının bir yerinde yaşadığı sarsıntılar mevcuttur. Bu sarsıntılar karşısında nasıl acı çektiğini ve bu acının nasıl dindirilmesi için neyin yapılması hususunda kendini sorgulaması gerekir. Evi yakılan, eşi, anesi, babası, çocuğu öldürülen bir bireyin yerine kendini koyarak, ne hissedileceğini ve ne yapılması gerektiğini düşünmek ve cevabını vermek sorunun çözümü için yeterli olacaktır.

Siyasal şiddetin bulunduğu her ortamda mağduriyetler yaşanmıştır. Bu mağduriyetler tek taraflı değildir. Dolayısıyla geçmişle hesaplaşma ve uzlaşmanın tek taraflı yapılması durumunda sürekliliğinin sağlanması da mümkün değildir. Kendi yarattığı şiddeti demokratik hak mücadelesinin bir parçası olarak görerek meşrulaştırmak, karşı tarafın da bekasının sağlanması için başvuracağı şiddetin meşru zeminini oluşturur. Birinci Dünya Savaşı sonucunda Almanya ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Versailles (Versay) Antlaşması gibi adil olmayan bir barış, zaman içinde kendi dinamikleriyle kendi zorbalarını ortaya çıkarmış ve daha büyük felaketlere yol açmıştır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak bununla yetinerek sürekli ve kalıcı bir barış ortamının sağlanması için geçmişle hesaplaşmanın demokratik zeminde ve adil olarak iki taraflı yapılmasının zorunluluğu üzerinde durmak gerekmektedir.

Ermeni tehciri öncesi yaşanan siyasi şiddet sonucu oluşan ölümler ve katliamlar tehciri meşrulaştırmaz ama göz ardı da edilemez. Tehcir kararının alınmasına neden olan hususlardan birisi Ermeniler tarafından Müslüman halka yapılan zulüm ve katliamlardır. Öncesinde binlerce insanın öldürülmesini göz ardı edip, döneminde doğru kabul edilerek alınan kararlar, hatalı ve gerekli tedbirlerin alınmadan uygulanmaya çalışılan ve sonucunda ölümlerin olduğu bir işlem ve eylemi uzlaşma ve hesaplaşmaya tek başına konu etmek adil değildir.

Yine PKK terör örgütünün sivillere yönelik uyguladığı şiddeti göz ardı ederek tek taraflı olarak devletin geçmişiyile hesaplaşmasını beklemek yanlış sonuca götürecektir.

Sonuç olarak Türkiye’de geçmişle hesaplaşma ve uzlaşma gereklidir. Türkiye’de geçmişle hesaplaşma süreçlerini başlatabilmek için güçlü bir toplumsal hareketin yaratılması, halkın zihinlerinde buna hazır olması gerekmektedir. Bunun içinde toplumun bütününe kapsayacak bir üslubun ve zeminin yaratılması zorunludur. Toplumun hazır olmasını sağlayacak en önemli unsur ise siyasi mekanizmanın bu sürecin devamı için kararlı olması ve bu ortamı sağlayacak hukuki altyapıyı hazırlayacak ve sağlamlaştıracak adımların atılmasıdır. Olayların peşinde koşarak olayların nedeninin ilkini bulmaya çalışmak uzlaşmamanın yegâne yoludur. Bunun yerine, bireysel olarak empati yaparak karşıdaki kişiyi anlamak, toplumsal olarak ise karşılıklı hesaplaşmaya razı olmak, ben davamda haklıyım yerine, ben de hatalıyım düşüncesini kabullenmek uzlaşmanın önünü açan tek yoldur.

Siyasal otorite tarafından, halkın herhangi bir zamanda ve yerde, devlet mekanizmasıyla ilgili olumsuz bir uygulamaya maruz kalmayacağına, eşit birey ve vatandaş olarak temel insan haklarına dokunulmayacağına dair aklında hiçbir şüpheye yer kalmayacak bir düzenin sağlanması gerekmektedir. Böyle bir düzen içinde bireyler akıllarının ve kalbinin bir kenarında hiçbir korkuya yer olmadan yaşantısını sürdürmeye devam eder.

Bu doğrultuda Türkiye’de de bir “hakikat komisyonu” kurularak geçmişle yaşananlarla ilgili olarak bir süreç işletilebilir. Bu komisyonun, çıkarılacak bir kanunla, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kurulması ve üyelerinin nitelikli çoğunlukla seçilmesi toplumsal mutabakatın sağlanması bakımından önemli bir adım olacaktır. Komisyon, Meclis’te grubu bulunan siyasi parti temsilcileri, hukuk, siyaset bilimi ve kamu yönetimi konusunda uzman akademisyenlerden ve komisyonun amacına ve işlevlerine uygun hareket edebilecek, uzlaşmayı hedefleyen, tek taraflı düşünmeyen sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinden oluşturulabilir. Komisyonun hedefi ulusal uzlaşmayı sağlamak olmalıdır. Komisyon, belirlenecek bir tarihsel dönemin ötesinde, Ermeni Tehciri, PKK eksenli Kürt sorunu başta olmak üzere meydana gelen olaylarla ilgili iddia edilen iki taraflı ciddi insan hakları ihlalleri ve bunların sebeplerini ve boyutlarını araştırma ve alınan kararları Meclise teklif etme yetkisine sahip olmalıdır. Komisyon, merkezi Ankara olacak şekilde ülke içi ve dışında taraflarla toplantılar düzenleyip görüşme yapabilmelidir. Komisyonun resmi makamlardan ve özel kişilerden isteyeceği bilgi ve belgelerin “Devlet sırrı” veya “Ticari sır” adı altında gönderilmemesini ya da geç gönderilmesini engelleyecek tedbirler alınmalıdır. Komisyon kararları arasında maddi tazminatın yanı sıra mağdurları rehabilite edecek programların uygulanması, eğitim, sosyal hizmetler, resmi özür ve anma toplantılarının düzenlenmesi, iş ve mülkiyetinin iadesi, yaşadığı yere geri döndürülme, vatandaşlığa tekrar kabul gibi, onarıcı, telafi edici hususlar yer alabilir.

Son tahlilde sürdürülebilir bir barış ortamı ve geleceği yeniden inşa edebilmek için, bireysel, toplumsal ve siyasi olarak geçmişle hesaplaşma ve uzlaşmanın gerekliliğine inanarak ve hazır bir şekilde, demokratik zeminde ve adalet ekseninde, adil bir şekilde, iki taraflı hesaplaşma, yüzleşme yaparak uzlaşmamız gerekir.

KAYNAKÇA

Arıcan, M. Kazım, “İbn Rüşd’ün Hakikat Öğretisi: ‘Çifte Hakikat’ ve ‘Hakikatin Birliği’ Tartışması”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/2, (2008): 225-252.

“Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar’ da ve Anadolu’da Ermeni Mezâlimi II 1919”, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:24, Ankara. <http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/024-ermeni.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.06.2015).

Bal, İhsan-Özkan, Emre, “Dünyada Önemli Olaylar Kronolojisi- PKK Terör Örgütü Kronolojisi” (1976-2006), (2006) <http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/z6UFq2LoFkdiuzBbZSt9qHMi7u4Ke2.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.03.2015).

“Canavarlaştılar” Milliyet, 10 Kasım 1984, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/oN2Y4UG4NwQKvPaEAuJgTQ_x3D__x3D_, (Erişim Tarihi: 09.05. 2015).

Çevik, Abdülkadir, *Politik Psikoloji*, Ankara: Dost Kitabevi, 2010.

Dabağyan, Levon Panos *Emperyalistler Kıskaçında Ermeni Tehciri*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

Deringil, Selim, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi, (Çev: Gül Çağalı Güven), İstanbul: Doğan Kitap, 2014.

Domenach, Jean-Marie, “L’Ubiquite de la Violence”, *Revue Internationale des Sciences Sociales*, Vol. XXX, No. 4, (1978): s. 760’dan aktaran Ruşen Keleş ve Artun Unsal, *Kent ve Siyasal Şiddet*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.1-2.

Dönmezer, Sulhi, “Her Yönüyle Tedhiş” *Son Havadis*, 10.11.1977’den aktaran Atilla Yayla, “Terör ve Terörizm Kavramlarına Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 45, Sayı:1,(1977): s. 337.

Ergil, Doğu, “Uluslararası Terörizm”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 47, Sayı:3, s. 139-143, (1992).

“Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri”, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:49, Ankara. <http://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/049-ermenilerin-yaptiklari-katliam.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.06.2015).

Erözden, Ozan “Hukuk, Gerçeklik ve Hesaplaşma Uluslararası İnsani Hukuk Bakımından Geçmişle Hesaplaşmanın Anlamı ve Hukuksal Biçiminin Eleştirisi” (2010), http://www.ihop.org.tr/dialog/IHOP_DIYALOG-7.pdf, (Erişim Tarihi: 30.11.2015).

Fuller, Graham E.- Barkey, Henri J., “*Türkiye'nin Kürt Meselesi*”, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2011

Gaillard, Gaston, *Türk Ermeni Sorunu*, (Çev: Nuri Bilgin), İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk- Ermeni İlişkileri Grubu Yayınları, 2003.

Galtung, Johan “Violence, Peace and Peace Research” *Journal of Peace Research* 6(3), (1969): 167–191. <http://graduateinstitute.ch/files/live/sites/iheid/files/sites/developpement/shared/developpement/343/Galtung1969JPRViolencePeacePeaceResearch.pdf>, (Erişim Tarihi:27.11. 2015).

Gökçe, Ali Fuat, “Asker- Sivil İlişkilerinde Değişim ve Dönüşüm, Mağduriyetler ve Sonuçlar”, *Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü 60. Yıl Özel Yayını içinde*, (Der.)Eyyup Günay İsbir, s. 213-239,Ankara:TODAİE 2013..

Halaçoğlu, Yusuf *Ermeni Tehciri*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2009.

Hazır, Hayati, *Siyasal Şiddet ve Terörizm*, Ankara: Nobel Yayın, 2001.

Hornton, Thomas Perry, “Terror as a Weapon of Agitation”, *International War: Problems and Approaches*, Ed. Harry Eckstein, New York: The Free Press, 1964.

Hüseyin, Asaf , *Orta Doğu'da Devlet ve Terör*, İstanbul: Pınar Yayınları,1990.

Işık, Candaş Tolga “Öcalan Anlatıyor” (2011), <http://www.candastolgaisik.com/ctiyazi.php?id=329> (Erişim Tarihi: 05.11.2015).

İlter, Erdal *Armenian Church and Terrorism*, Ankara: Köksav-Kök Social and Strategical Researches, 1999.

Keleş, Ruşen ve Unsal, Artun, *Kent ve Siyasal Şiddet*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982

Kılıç, Davut, “Rus General Mayewski'nin Raporuna Göre Van-Bitlis Vilayetlerinde Ermenilerin Sosyal-Dini Yapısı ve Ermeni Meselesinin Gelişimi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/1 Winter 2014, p. 259-269, Ankara-Turkey.

Kışlalı, Ahmet Taner, *Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, İstanbul: İmge Kitabevi, 2010.

Kuran-Kerim, Maide Suresi, 42. Ayet, Diyanet İşleri Başkanlığı, <http://kuran.diyamet.gov.tr/Kuran.aspx#5:42>, (Erişim Tarihi:26.10.2015).

Kydd, Andrew H.ve Walter, Barbara F. “The Strategies of Terrorism”, *International Security*, The MIT Press, Vol. 31, No. 1 (2006 Summer), pp. 49-80.

Lipson, Leslie, *Siyasetin Temel Sorunları*, (Çev: Fügen Yavuz), İstanbul:İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.

Marcus, Aliza, *Kan ve İnanç, PKK ve Kürt Hareketi*, (Çev: Ayten Alkan), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Mayewski, *Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar*, (Çev: Azmi Süslü), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1986.

Mendez, Juan E (1996), “Accountability for Past Abuses” *Kellogg Institute*, <https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/233.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.11.2014).

Nieburg, Harold Leonard, *Political Violence*, (3rd. printing), New York: St. Martin's Press, 1970.

PKK, (1978), “PKK Kuruluş Bildirgesi”, <http://rojbasl.files.wordpress.com/2012/01/pkk-kurulus-bildirgesi1.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.01.2015).

Primoratz, Igor, “State Terrorism and Counterterrorismé”, *Centre for Applied Philosophy and Public Ethics* (CAPPE), Working Paper Number 2002/3, Melbourne.

Renan, Ernest, What is a Nation, (1882), <http://www.humanityinaction.org/files/569-E.Renan-WhatisaNation.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.12.2015)

“Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915 – 1920)”, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:14, Ankara. <http://www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3021/osmanli-belgelerinde-ermeniler-1915-1920/>, (Erişim Tarihi:09.06.2015).

Özcan, Nihat Ali, *PKK(Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*, Ankara: ASAM Yayınları, 1999.

Özdağ, Ümit, *Pusu ve Katliamların Kronolojisi*, Ankara: Kripto Yayınları, 2009.

Özdemir, Hikmet- Çiçek, Kemal- Turan, Ömer- Çalık, Ramazan- Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu- Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi-Sayı:101, Ankara, (2010).

Özel, İsmet, Üç Mesele: Teknik- Medeniyet- Yabancılaşma, İstanbul: Şule Yayınları, 2008.

Özkazanç, Alev “Geçmişle Yüzleşme Siyaseti ve Türkiye”, (2010), http://www.ihop.org.tr/dialog/IHOP_DIYALOG-7.pdf, (Erişim Tarihi: 27.10.2015).

Özler, Hayrettin, *Siyaset Psikolojisi*, Bursa: Ekin Yayınları, 2014.

Uçar, Aslı Yılmaz, “Osmanlı Siyaset-Yönetim Düşün Geleneği: Daire-i Adalet’ in Yönetimi”, *Memleket Siyaset Yönetim C.7 S.17* 2012/17,

Sancar, Mithat, *Geçmişle Hesaplaşma, Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Schulze, Hagen, *Avrupa’da Ulus ve Devlet*, (Çev: Timuçin Binder), İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2005.

Smith, Antony D., *Milli Kimlik*, (Çev. Bahadır Sina Şener), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Şimşir, Bilal N, *Ermeni Meselesi (1774-2005)*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2006.

Taşkıran, Cemalettin, *Van’da Ermeni Devleti Denemesi*, Ankara: Platin Yayınları, 2006.

Truth and Reconciliation Comission, *Truth and Reconciliation Comission South Africa Report*, Volume One, (1998) <http://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume%201.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.04.2015).

Tuğsuz, Nigar, “Madımak Raporu ve Devletin Değişen Refleksleri”, (SETA Perspektif, Sayı: 61. (2014), http://file.setav.org/Files/Pdf/20140818133604_madimak-raporu-ve-devletin-degisen-refleksleri-pdf.pdf,(Erişim Tarihi: 17.09.2015).

Ünlü, Barış, “Kürdistan/Türkiye ve Cezayir/Fransa: Sömürge Yöntemleri, Şiddet ve Entelektüeller”, *Türkiye’de Siyasal Şiddetin Boyutları içinde* (Der.) Güney Çeğin, İbrahim Şirin, İstanbul: İletişim Yayınları,2014, 403-435.

Yayla, Atilla, “Terör ve Terörizm Kavramlarına Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 45, Sayı:1, (1990), s. 335-385. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.547c928a939f64.04128477 (Erişim Tarihi: 11.09.2015)